

LEONARDA DACEWICZ

STRUKTURA NARODOWOŚCIOWA
A NAZEWNICTWO OSOBOWE MIĘDZYRZECA
W XVII–XVIII WIEKU

Dotychczasowe badania dóbr międzyrzeckich raczej fragmentarycznie przedstawiają ich dzieje. Skupiano się głównie na takich problemach, jak: Międzyrzec jako ośrodek miejski, rezydencjonalny i religijny, sylwetki właścicieli dóbr międzyrzeckich oraz stosunki religijne na tym obszarze. Dalszych szczegółowych badań wymaga bez wątpienia rozwój osadnictwa tego terenu, kondycja gospodarcza dóbr i wiele innych kwestii (Alexandrowicz, 1970; Maroszek, 1976; Michaluk, 1997, 113, 115). Nie poświęcono także należytej uwagi nazewnictwu, jego historycznemu rozwojowi, związkom z osadnictwem, specyfice terytorialnej.

Dobra Międzyrzec stanowiły największą własność prywatną w ziemi mielnickiej. W 1785 r., jako jeden z kluczy ogromnego latyfundium księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego, obejmowały 28 wsi pańszczyźnianych (m.in. Bereza, Łukowisko, Drelów, Kwasówka, Krzewica, Manie, Ostrówki, Rogoźnica, Surmacze, Tuliłów, Pereschczówka, Rzeczyca, Żabce, Żerocin), 4 wsie czynszowe oraz 10 bojarskich (m.in. Łuby, Kozuszki, Krzymoszyce, Misie, Przychody, Strzakły) (Jarmuł, 1974, 70). Ich administracyjna przynależność długo stanowiła przedmiot sporu między Koroną i Litwą. W połowie XVII w. po wielu zabiegach szlachty mielnickiej znalazły się w obrębie ziemi mielnickiej (Wawrzyńczyk, 1951, 25; Michaluk, 1997, 112).

Lokacja miasta Międzyrzec (stolicy dóbr) prawdopodobnie miała miejsce między 1434 a 1438 r. Właścicielem dóbr był wówczas Mikołaj Nasuta. Na przestrzeni kilku wieków właściciele dóbr międzyrzeckich zmieniali się wielokrotnie. Należały one m.in. do tak znakomitych rodów, jak: Tęczyńscy, Kiszkowie, Radziwiłłowie, Opalińscy, Sieniawscy, Czartoryscy (Schuster, 1972, 1984/85; Alexandrowicz, 1964; Michaluk, 1997, 111–112).

Z historii osadnictwa wynika, że na obszarze dóbr Międzyrzec dominowało osadnictwo polskie i ruskie. Ludność żydowska, dość liczna w XVII w., w XVIII w. bardzo wyraźnie zwiększa swą liczebność. Struktura narodowościowa zamieszkującej obszar dóbr międzyrzeckich ludności znalazła bezpośrednie odzwierciedlenie w antroponimii. Co więcej, na podstawie analizy nazewnictwa osobowego możemy z dużą dozą prawdopodobieństwa ustalić proporcje ilościowe poszczególnych nacji. Znacznie trudniej jest określić związki antroponimii z wyznaniem, ponieważ po unii brzeskiej zaczęły się skomplikowane procesy przechodzenia z jednej wiary na drugą, najczęściej z prawosławia na unię, a następnie na katolicyzm (Dylągowa, 1994, 46–47). Ale właśnie brzmienie nazwisk może świadczyć o dawnych związkach z osadnictwem ruskim, np. *Jakub Denisiuk* (od im. wschł. Denis ← cerk. Dionisij), *Jędrzej Kuprianiuk* (od im. wschł. Kuprian ← cerk. Kiprian), *Chwietkowa Kuczerycha* (od im. wschł. Chwiedko ← Chwedor ← cerk. Fieodor oraz wschł. kuczer `woźnica`).

Jak wynika z dotychczasowych badań, podstawowe typy morfologiczne nazwisk polskich ustaliły się do końca XV wieku. Nowe typy słowotwórcze, które pojawiają się później, mieszczą się w typach podstawowych (Kaleta, 1998, 39). Na terytorium Podlasia ze względu na żywe wciąż ruchy osadnicze proces ustalania się typów słowotwórczych przekroczył wiek XV. Niemniej jednak wiek XVII i XVIII, który jest przedmiotem niniejszego omówienia, stanowi już etap zaawansowany w procesie rozwoju systemu antroponimicznego, chociaż nazwisko nadal ma status nazwy zwyczajowej, a nie sankcjonowanej prawnie. Nie posiada również wszystkich cech nazwiska w dzisiejszym rozumieniu, np. stabilność i dziedziczność czasami ulegała zachwianiu. Potwierdzenie tego stanu rzeczy znajdziemy również w antroponimii Międzyrzecza, np. *Karol Gancarski* i *Karol Gancarzewicz*, *Ignacy Kalisiuk* i *Ignacy Kaliszuk*, *Hayzyk Zyskielowicz* i *Azyk Zyskiewicz* (1789 r.). Szczególny brak stabilności przejawiały nazwiska żydowskie. Wystarczy porównać ich zasób pochodzący z dwóch omawianych tu okresów: 1662 i 1789 r. (patrz niżej pkt. 4).

Nawet pobieżny przegląd antroponimii funkcjonującej w poł. XVII i pod koniec XVIII wieku (z tego okresu pochodzą analizowane źródła) pozwala stwierdzić, że dominowały nazwiska o charakterze patronimicznym, zależnościowym (np. *Klim Truszewicz*, *Hawryło Kotowicz*, *Jasko Jurków*, *Andrzej Harasimiuk*, *Piotr Denisik* 1662 r.; *Abram Boruchowicz*, *Paweł Oleszkiewicz*, *Grzegorz Zacharuk*, *Roman Kaliszyk* 1789 r.), formacje z sufiksem -ski/-cki pochodzenia głównie odtoponimicznego (np. *Macko Rogoznicki*, *Jan Misiewski*, *Tomasz Wyrzykowski* 1662 r.; *Gabryel Kalinowski*, *Antoni Sokólski*, *Antoni Wróblewski* 1789 r.), a w XVIII w. również odimienne (np. *Maciej Jackowski*, *Stanisław Rafalski* 1789 r.) i odapelatywnego (np. *Roman Nowakowski*, *Karol Gancarski*

1789 r.). Ponadto występują nazwy o charakterze przezwiskowym, np. *Osip Kozieł*, *Andrzej Karp*, *Chwietko Kot*, *Sopko Płaksa* (1662 r.); *Grzegorz Kiszka*, *Jakim Cep*, *Aleksander Korol* (1789 r.), niezbyt liczne, ale wyraźnie widoczne nazwy odzawodowe, np. *Myłnik*, *Iwan Kuszniierz*, *Jan Kotlarz*, *Michał Sklarz*, *Piotr Szkutnik*, *Jakub Sukiennik* (1662 r.); *Miron Bednarz*, *Józef Studniarz*, *Herszko Kantor*, *Wincenty Furman* (1789 r.), nazwy równe imionom, np. *Mikołaj Jurko*, *Daniło Oksiuta* (wschł. im. Oksiuta \Leftarrow cerk. Awksentij), *Chwedko Choma* (im. wschł. Choma \Leftarrow cerk. Foma) 1789 r.

Między w. XVII a XVIII istnieją jednakże pewne różnice. Dotyczą one płaszczyzny semantyczno-strukturalnej i frekwencyjnej typów strukturalnych nazwisk.

1. W dokumencie z poł. XVII w. najczęściej występują nazwiska z sufiksem -ski//-cki, nieco mniejszą frekwencją wykazują struktury z formantem -ik//-yk (na ten okres przypada szczególna aktywność tego sufiksu), a następnie z formantem -uk//-czuk. W spisie z końca XVIII w. do najaktywniejszych należy formant -owicz//-ewicz, następnie -ski//-cki i -uk//-czuk.

Wyraźna zmiana proporcji liczbowych, zwłaszcza jeśli chodzi o sufiks -owicz//-ewicz, wynika stąd, że w XVIII w. korzystano z tego sufiksu w celu „ulepszenia” nazwiska. Dodawano go do nazw zawodów, nazw o charakterze przezwiskowym, np. *Karol Gancarzewicz* (\Leftarrow Gancarz), *Wakuła Kotowicz* (\Leftarrow Kot). Warto nadmienić, że ten sufiks wykazywał ogromną aktywność w XVI w., w XVII w. jego produktywność drastycznie spada, bowiem jego funkcję przejmują kilka przyrostków patronimicznych z elementem spółgłoskowym -k, ponowny wzrost aktywności jest notowany wyłącznie w ośrodkach miejskich, do których zaliczał się ówczesny Międzyrzec. Ponadto sufiks -owicz//-ewicz „upodobała” sobie ludność żydowska (patrz niżej).

2. W poł. XVII w. obserwujemy większą różnorodność struktur typu patronimicznego, która wynika z nieco bogatszego zasobu sufiksów:

-owicz//-ewicz, np. *Augustin Krykowicz*, *Stefan Miskiewicz*; -uk//-czuk, np. *Stanisław Garbarzuk*, *Ihnat Marczuk*, *Iwan Makarzuk*; -ik//-yk, np. *Andrzej Pierdunik*, *Wołos Denisik*, *Jakub Kuczyk*; -ko//-ejko, np. *Tomko Wieliczko*, *Jarosław Łopko*, *Iwan Burko*, *Chwedor Hołodko*, *Ihnat Małachwiejko*; -ka, np. *Zan Pszonka*, *Pieczonka*; -ow, np. *Protas Hurynow*, *Jasko Jurkow*; -yn, np. *Szczepan Kutarzyn*; -ło//-ła, np. *Demian Cebało*, *Tomasz Gortala*; -uc, np. *Wacław Sieruc*.

Sufiksy te, z wyjątkiem -owicz//-ewicz, były charakterystyczne przede wszystkim dla nazewnictwa chłopskiego.

3. W 1662 r. – struktury z sufiksem -ski//-cki posiadają w podstawach niemal

wyłącznie nazwy znajdujących się na obszarze woj. podlaskiego posiadłości; w XVIII w. coraz powszechniej sufiks -ski//-cki jest łączony z nazwami zawodów, nazwiskami odprzezwiskowymi, imionami. Mamy tu do czynienia z aktywizacją charakterystycznej dla XVIII-wiecznego nazewnictwa strukturalnej funkcji sufiksu -ski//-cki, który podobnie jak formant -owicz//-ewicz był wykorzystywany do poprawy brzmienia nazwiska, np. *Karol Gancarski*, *Franciszek Puszkarski*, *Roman Nowakowski*, *Wojciech Marszałkowski* (Smoczyński, 1966, 441).

Ponadto w spisie z 1662 r. występuje kilka struktur odmiejscowych z sufiksem -ec, np. *Jarosz Szachowiec* (n.m. Szachy), *Iwan Kozielowiec* (n.m. Kozły), *Łuc Maniowiec* (n.m. Manie), *Kuzma Drehlowiec* (n.m. Drelów), *Demian Tuliłowiec* (n.m. Tuliłów); struktury z -ec nie notowane w 1789 r.

4. W XVIII-wiecznym Międzyrzeczu mieszka znacznie więcej ludności żydowskiej, która jest identyfikowana niemal wyłącznie przy pomocy formacji patronimicznych derywowanych sufiksem -owicz//-ewicz, np. *Abramowicz*, *Berkowicz*, *Chaimowicz*, *Fajwelowicz*, *Gdalowicz*, *Hajzykowicz*, *Ickowicz*, *Izraelowicz*, *Jankielowicz*, *Lejbowicz*, *Majerowicz*, *Mordkowicz*, *Samszonowicz*, *Srolowicz*, *Szłomowicz*, *Szyszonowicz*, *Wolfowicz*, *Zawelowicz*, *Rabinowicz*; wyjątek stanowi jedyne nazwisko na -ski: *Abramski* oraz nazwa zawodu: *Berko Krawiec*.

Antroponimy żydowskie odnotowane w spisie z 1662 r. wykazują znacznie większą różnorodność semantyczno-strukturalną. Mamy tu formacje patronimiczne utworzone przy pomocy sufiksu -owicz//-ewicz, np. *Samson Aronowicz*, *Chewel Markowicz*, *Chaim Kalmanowicz*, *Heber Ickowicz*; -uk, np. *Hajczyk Joszuk*, *Izrael Rekieciuk*, *Słoma Garbarzuk*; -ow, np. *Josio Dawydkow*, *Hersko Jerszkow*, *Jerszko Mydlikow*, *Dawyd Boruchow*, -ik//-yk, np. *Jakub Hoskielik*, *Lewko Fromik*, *Jochiem Osierzyk*. Używane są też nazwiska na -ski derywowane od nazw miejscowości występujących na obszarze dóbr międzyrzeckich, np. *Lejbko Krzewicki* (Krzewica), *Jozeph Pereszczowski* (Pereszczowka), *Boruch Żerociński* (Żerocin), *Abraam Drehlowski* (Drelów), *Faiko Ostrowiecki* (Ostrówki), *Zelman Tłuszczewski* (Tłusćiec), *Wolw Kwasowski* (Kwasówka). Żydzi identyfikowani są także przy pomocy nazw zawodów, np. *Jakub Rzeźnik*, *Lewko Krawiec*, *Jokiem Krawiec*, *Lewko Czapnik* oraz etnonimów, np. *Jersko Ukrainiec*, *Słoma Ukrainiec* (1662 r., s. 495–496).

Ta różnorodność wynika z charakteru nazewnictwa używanego wówczas przez ludność polską i ruską, bowiem ludność żydowska korzystała z wzorców funkcjonujących na danym obszarze. Od nazwisk słowiańskich różnią się w przeważającej mierze podstawami słowotwórczymi, którymi są żydowskie imiona (np. *Abram*, *Azyk*, *Boruch*, *Berko*, *Chaim*, *Dawid*, *Ela*, *Fajwel*, *Icek*,

Gdal, Gimpel, Herszko, Heber, Izrael, Jankiel, Josko, Judko, Lewko, Leyba, Lejzor, Mendel, Mordko, Moszko, Noson, Pejsach, Szaja, Szłoma, Szymson, Uszer, Wolf). Imię było właściwie jedynym trwałym elementem w kulturze zewnętrznej Żydów na przestrzeni wieków (Abramowicz, 1993; Dacewicz, 2000, 67–72; Tronina, 1999, 312–320).

W jakim zakresie struktura narodowościowa znalazła odzwierciedlenie w nazewnictwie Międzyrzecza. Nazwiska derywowane sufiksem *-ski/-cki* nosi przede wszystkim ludność polska, np. *Wawrzyniec Rogoznicki* (n.m. Rogoźnica), *Stanisław Przychocki* (n.m. Przychody), *Mateusz Bagiński* (n.m. Bagno), *Antoni Wróblewski* (n.m. Wróble), ale sporadycznie również ruska, na co wskazywałoby imię, np. *Chwedor Strzakłowski* (n.m. Strzakły), *Daniło Kolanowski* (n.m. Kolano), *Osip Czernicki* (n.m. Czarna) i żydowska, głównie w XVII w. Wszelkich pozostałych typów nazw w równym stopniu używały wszystkie nacje zamieszkujące w tym mieście.

W spisach ludności wskazywani są Żydzi, co zresztą nie było konieczne, bowiem i tak można ich łatwo rozpoznać na podstawie typowych imion. Natomiast podział na Polaków i Rusinów na ogół nie był stosowany. Ich przynależność narodową w znacznym procencie można określić na podstawie imion i nazwisk. Silne związki z osadnictwem ruskim z pewnością łączyły osoby noszące następujące imiona i nazwiska: *Sawko Artysik* (od wschł. im. Artys ← Artemij), *Chwiedko Denisik* (od wschł. im. Denis ← cerk. Dionisij), *Protas Kołodka* (od wschł. ap. kołoda ‘kłoda’), *Protas Hurynow* (wschł. im. Huryn ← cerk. Gurij), *Chwedor Hołodko* (ukr. ap. hołod ‘głód’), *Melian Proniuk* (wschł. im. Pron ← cerk. Protasij), *Siemion Struczyk* (wschł. ap. struk ‘strąk’), *Iwan Oleszczuk* (wschł. im. Oleszko ← cerk. Aleksiej), *Wasko Sidorczyk* (wschł. im. Sidor ← cerk. Isidor) 1662 r.; *Hryś Demidko* (wschł. im. Demid ← cerk. Diomid), *Semen Harasimiuk* (brus. im. Harasim ← cerk. Gerasim), *Wasył Pietruczenko* (wschł. im. Pietruk ← Piotr), *Daniło Sawka* (cerk. im. Sawwa), *Hryć Kuczera* (wschł. ap. kuczera ‘woźnica’) 1789 r. Czasami o ruskim pochodzeniu mogą świadczyć tylko imiona, np. *Iwan Burko* (wschł. Iwan ← cerk. Joann), *Łuc Dziubik* (wschł. im. Łuc ← cerk. Łukian), *Chwietko Kot* (wschł. im. Chwiedko ← Chwedor ← cerk. Fieodor), *Naum Kot* (cerk. im. Naum), *Iwan Kuszniierz*, *Demian Kuszniierz* (wschł. im. Demian ← cerk. Damian), *Stec Kozieł* (wschł. im. Stec ← ukr. Stepan, cerk. Stiefan), *Hawryło Kotowicz* (brus., ukr. im. Hawryło ← cerk. Gawriił), *Parafin Zdun* (brus. im. Parafin ← cerk. Parfienij) 1662 r.; *Nikon Cieśla* (cerk. im. Nikon), *Jakim Cep* (wschł. im. Jakim ← cerk. Joakim), *Miron Bednarz* (cerk. im. Miron) 1789 r. lub tylko nazwiska, np. *Szczepan Waskowicz* (od im. Wasko ← cerk. Wasilij), *Andrzej Klimik* (od wschł. im. Klim ← cerk. Klimient), *Jarosz Onaczko* (od

wschł. im. Onaczko ⇐ cerk. Ananija) 1662 r.; *Grzegorz Horoszka* (od ukr. ap. horoch ‘groch’), *Tomasz Korol* (od wschł. ap. korol ‘król’), *Jan Oksiuta* (od wschł. im. Oksiuta ⇐ cerk. Awksentij), *Kajetan Zubik* (od wschł. ap. zub ‘zab’), *Grzegorz Ostapowicz* (od ukr. im. Ostap ⇐ cerk. Jewstafij), *Marcin Ilczuk* (od wschł. im. Ilko ⇐ cerk. Ilija), *Jan Sereda* (od ukr. ap. sereda ‘środa’), *Jan Sidorczyk* (od wschł. Sidor ⇐ cerk. Isidor) 1789 r.

Tak więc pochodzenie nosiciela nazwiska można z większą lub mniejszą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić na podstawie imienia lub podstawy słowotwórczej nazwiska (wyjątek będzie stanowić pewna liczba podstaw słowotwórczych jednakowo brzmiących w języku polskim i językach wschodniosłowiańskich, np. Naum *Kot*, Hawryło *Kot-owicz*, Andrzej *Karp*, Iwan *Raj-uk*, Ihnat *Mar-czuk*). Nie daje takiej gwarancji obecność w strukturze nazwiska polskiego wschodniosłowiańskiego sufiksu, bowiem w wyniku procesów adaptacyjno-integracyjnych i działania analogii nastąpiło znaczne przemieszanie typów strukturalnych. Sufiksy ogólnosłowiańskie charakterystyczne raczej dla nazewnictwa polskiego łączono również z podstawami wschodniosłowiańskimi, np. *Chwiedko Denisik* (wschł. im. Denis), *Lewko Hacik* (wschł. im. Hac ⇐ Hawryło), *Siemion Struczyk* (wschł. struk ‘strąk’), *Iwan Siemienik* (wschł. im. Siemion, cerk. Simieon) i na odwrót, wschodniosłowiański formant -uk//-czuk dodawano do podstaw polskich, np. *Jan Doboszuk*, *Stanisław Garbarczuk*, *Szymon Grze-siuk*, *Jan Sitaczuk*, *Chwedor Wojtczuk*.

Przedstawiona nawet w sposób dość ogólny i zwięzły charakterystyka antroponimii Międzyrzecza pozwala uświadomić ogromną złożoność procesu kształtowania się systemu antroponimicznego na obszarze wielonarodowym i wielowyznaniowym, czyli mówiąc najogólniej – w warunkach multikulturowości. Nie trzeba dodawać, że uchwycenie wszystkich zjawisk i mechanizmów, które w przeszłości zadecydowały o dzisiejszym kształcie nazewnictwa na omawianym terenie, wymaga dalszych szczegółowych badań z uwzględnieniem okresu wcześniejszego.

BIBLIOGRAFIA

- Abramowicz Z., *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym* (1885–1985), Białystok, 1993.
- Alexandrowicz S., *Miasto Międzyrzec w XVII i XVIII w.*, Rocznik Międzyrzecki, t. II, 1970.
- Alexandrowicz S., *Powstanie i rozwój miast woj. podlaskiego XV- I poł. XVII w.*, Acta Baltico-Slavica, t. I, Białystok 1964, s. 137–156; *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do poł. XVII w.*, Acta Baltico-Slavica, t. VIII, s. 47–108.
- Dacewicz L., *Identyfikacja ludności żydowskiej a słowiańska kultura nazewnicza w dawnym woj. podlaskim*, (w:) *Nazwy własne na pograniczach kulturowych*, Studia Sławistyczne, t. 2, Biały-

- stok 2002, s. 67–72.
- Dylałogowa H., *Unia brzeska – pojednanie czy podział?*, (w:) *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów wschodniosłowiańskich*, Kraków 1994.
- Jarmuł S., *Dobra Międzyrzeckie w okresie reform czynszowych*, Rocznik Międzyrzecki, t. VI, 1974.
- Kaleta Z., *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998.
- Maroszek J., *Rzemiosło w miastach podlaskich w XV–XVIII w.*, (w:) M. Kwapien, J. Maroszek, A. Wyrobisz, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce XIV–XVIII w.*, Wrocław 1976.
- Michaluk D., *Dobra Międzyrzec do końca XVIII w. Stan badań*, Białostoczczyzna, 1997, nr 1, s. 110–116.
- Schuster K., *Z dziejów Międzyrzecza za Gabriela i Jana Tęczyńskich*, Rocznik Międzyrzecki, 1972, t. 4, s. 5–27; *Z dziejów włości międzyrzeckiej w XVII w. Od Tęczyńskich do Sieniawskich*, Rocznik Międzyrzecki, 1984/85, t. 18, s. 5–35.
- Smoczyński P., *O semantycznych i morfologicznych właściwościach sufiksu -ski w nazwiskach polskich*, (w:) *Studia językoznawcze poświęcone prof. S. Rospondowi*, Wrocław 1966.
- Tronina A., *Nazewnictwo Żydów aszkenazyjskich: próba klasyfikacji*, (w:) *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Studia Slawistyczne, t. I, Białystok 1999, s. 312–320.
- Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności ziemskiej na Podlasiu w XV i XVI w.*, Wrocław 1951.

ŹRÓDŁA

1. *Perepis' naselenija Melnickogo poweta po prichodam i weroispowedaniam dla wzykanija podati „subsidium reipublicae”*, (w:) *Akty izdawajemyje Wilenskoju archeograficzskoju Komissijeju*, t. 33, Wilno 1908, s. 482–484, 495–496.
2. *Wyciąg z Inwentarza Skarbowi dóbr Międzyrzec służącego w Roku 1789 sporządzonego co do Gróntów i Łąk oraz Domów i Placów przez Mieszkańców Międzyrzecza posiadanych*, (w:) *Rocznik Międzyrzecki*, 1988–1990, t. XXI–XXIII, s. 78–193.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

ap.	–	apelatyw
brus.	–	białoruski
cerk.	–	cerkiewny
im.	–	imię
ukr.	–	ukraiński
wschł.	–	wschodniosłowiański